

Маріо і чарівник (стисло)

Томас Манн

Згадка про Торре ді Венере завжди викликала в героя гнітюче почуття. "Злість, роздратування, напруження із самого початку висіли в повітрі, а наостанці нас зовсім приголомшила пригода зі страхітливим Чіполлою, в особі якого, здавалося, фатально і, зрештою, по-людському дуже вимовно втілювався й загрозово зосередився весь лиховісний дух тамтешніх настроїв". Перебування оповідача та його сім'ї на цьому курорті з самого початку було не дуже приємним, а наостанок вони опинились серед свідків убивства ілюзіоніста. "Слава богу, діти так і не збагнули, де скінчилась вистава і де почалася катастрофа, а ми не квапились відбирати в них щасливу віру, що то була тільки гра".

Надвечір у кав'ярні "Есквізито", на набережній, де оповідач із сім'єю нерідко проводив час, збиралося багато людей. Серед тих, хто обслуговував відпочиваючих, був Маріо, який і став головним персонажем подальших подій.

Родина оповідача замовила кімнати у Гранд-готелі. Але через декілька днів їм довелося перебратися в інший готель, бо виявилось, що у серпні чужинці почуваються серед вишуканого італійського товариства людьми нижчого ґатунку. Спочатку родині оповідача відмовили у місцях на веранді їдальні. Потім одна сусідка-княгиня, злякавшись коклюшу, поскаржилася адміністрації готелю, що за стінкою іноді кашляють. Навіть лікар не зміг переконати адміністратора, який одразу порадив гостям перебиратися у флігель. Таке ставлення обурило героя, і він одразу покинув цей готель, перебравшись до іншого місця. Хазяйкою цього готелю була синьйора Анджольєрі, колишня костюмерка і супутниця славетної італійської артистки Елеонори Дузе. Тут приїжджим дали окреме приємне житло з уважною й ласкавою обслугою і чудовою кухнею. Та навіть тепер оповідач не відчув справжньої втіхи. "Може, через той безглуздий випадок, що примусив нас змінити житло, — визнаю, що мене особисто дуже пригнічують такі сутички із звичайною ницістю, наївним зловживанням владою, несправедливістю, жалюгідним підлабузництвом. Я надто довго не можу їх забути і дратуюся, що марно сушу собі голову речами, які трапляються завжди, на кожному кроці".

Спека того року стояла жахлива. На пляжі переважали "звичайні сірі міщани", і навіть серед дітей зустрічалися надто капосні і вередливі. Одразу впадало в очі, що місцеві мешканці начебто хизувалися одне перед одним, а особливо перед чужинцями, своїм умінням поводитися, виставляли напоказ перебільшене почуття честі. "Тутешнім стосункам бракувало щирості й невимушеності; ця публіка "гнула кирпу". Спершу важко було збагнути, навіщо і з якою метою ці люди вихваляються своєю гідністю, хизуються одне перед одним і перед чужинцями своїм умінням поводитись, виставляють напоказ перебільшене почуття честі. До чого це все? Але скоро ми зрозуміли, що це політика, що йдеться про ідею нації... на пляжі аж кишіло юними

патріотами — неприродне і дуже гнітюче явище... Італійці легко ображалися, надто любили демонструвати власну гідність, здавалося, зовсім недоречно виникала боротьба національних прапорів, суперечка за авторитет і ранг; дорослі втручалися не стільки, щоб утихомирити дітей, скільки щоб рішуче захистити головні засади, виголосити гучні слова про велич і гідність Італії". Таке поводження викликало новий конфлікт. Восьмирічна дочка героя роздяглася і пробігла кілька метрів до води, щоб сполоснути від піску свій купальний костюмчик. Цей вчинок викликав страшне обурення в італійських відпочиваючих, які сприйняли його як " виклик суспільній моралі " і навіть угледіли в цьому " невдячність й образливу неповагу до гостинної Італії". Вони змусили героя сплатити штраф. Та він поставився до цього розсудливо: подібна "пригода варта такого внеску в італійську державну скарбницю".

Усі ці неприємні події викликали в приїжджих бажання поїхати з Торре ді Венере. Але врешті було вирішено залишитися й подивитись, що буде відбуватися на курорті далі, адже усе це могло дати гостям неабиякий досвід. Але за свою витривалість вони отримали страшну винагороду: пережили зловісно-цікаву появу Чіполли.

Ілюзіоніст з'явився під кінець сезону. "Кавальєре Чіполла, як стояло на афішах, що одного дня були вивішені геть усюди, навіть в їдальні пансіонату "Елеонора", — мандрівний віртуоз, майстер розважати публіку, *forzatore, illusionista e prestidigitatore* (так він звав себе), який мав намір запропонувати увазі високоповажної публіки Торре ді Венере дивовижні, загадкові й приголомшливі феномени. Чарівник! Досить було самого оголошення, щоб запаморочити голову дітям. Вони ще зроду не бачили таких виступів, ця літня подорож обіцяла їм неznані розваги". Вистава починалася о дев'ятій вечора. Та незважаючи на пізній час, зала заповнювалася дуже повільно. Стоячі місця переважно належали місцевим рибалкам — приятелям дітей оповідача. Також тут був Маріо, кельнер з кав'ярні "Есквізито".

Час спливав, а виступ чарівника усе не починався. Дітям треба було вже лягати спати. Втім і забирати їх з вистави, яка ось-ось мала розпочатися, було занадто жорстоко. І ось нарешті перед глядачами з'явився Чіполла. "Кавальєре вийшов на сцену швидкою ходою, яка мала свідчити про те, що він готовий слугувати публіці й заразом створити враження, ніби йому довелося з такою швидкістю долати немалий шлях, щоб устигнути до глядачів, хоч насправді він стояв за лаштунками. Костюм Чіполли також мав підтримати ілюзію, що штукар прийшов здалека. Чоловік непевного віку, але, безперечно, не молодий, з різко окресленим, змарнілим обличчям, колючими очима, міцно стуленим зморшкуватим ротом, підфарбованими в чорний колір вусиками й так званою "мушкою" в ямці між нижньою губою і підборіддям, він був одягнений в елегантний, але химерний вечірній костюм. На ньому була широка чорна накидка без рукавів з оксамитовим коміром і підшитою атласом пелериною, яку він притримував спереду руками в білих рукавичках, білий шарф навколо шиї і циліндр із вигнутими крисами, насунутий навскіс на лоба. В Італії, мабуть, більше ніж будь-де зберігся дух вісімнадцятого сторіччя, а разом із ним такий характерний для тієї епохи тип шарлатана, ярмаркового блазня, — тільки тут його можна побачити живого в наші

часи. Чіполла всім своїм виглядом відповідав цьому історичному типові; враження показного, фантастичного блазенства, притаманного цьому образу, що підсилювалося завдяки претензійному вбранню, що сиділо на ньому якось дивно: в одному місці неприродно напиналося, а в іншому збиралося в складки або ж висіло, як на вішалці; щось було не гаразд із його фігурою — і спереду, і ззаду, — що саме, з'ясувалося згодом. Але я мушу наголосити, що в його поставі, у виразі обличчя, у манерах не було й натяку на жартівливість чи клоунаду: навпаки, у ньому прозирала якась суворість і нехіть до всього смішного, часом понура гордість, а також підкреслена гідність і самовдоволення, властиві каліці, що, зрештою, не завадило публіці зустріти його сміхом, який вибухнув у багатьох місцях зали". У манерах штукаря не було жодного натяку на клоунаду, навпаки, він здавався суворим, гордим, навіть самовдоволеним, хоча був калікою — горбанем.

Стоячи біля рампи, Чіполла запалив найдешевшу цигарку і почав пильно розглядати публіку. Публіка розглядала його так само пильно, як і він її. Один із хлопців-рибалок на ім'я Джованотто не витримав і першим привітав Чіполлу, хоча й не дуже шанобливо. Ілюзіоніст чомусь образився, пильно подивився до хлопця, ляснув схованою під накидкою нагайкою і наказав Джованотто показати публіці висунутого язика. Той виконав наказ штукаря. Потім розгублений Чіполла пояснив, що любить, коли його вітають поважно й шанобливо, адже у Римі його вважають феноменом, і він не збирається "терпіти докори від осіб, трохи розбещених увагою жіночої половини". На цьому знущання Чіполли не закінчилися: він і надалі продовжував знущатися з хлопця. І не лише з нього...

Свій виступ штукар розпочав з арифметичних вправ. Це була проста й водночас приголомшлива гра. Чіполла щось написав під приколотим на дошці аркушем паперу, потім попросив, щоб йому допомогли глядачі, і вибрав двох рибалок. Давши одному з них крейду, Чіполла звелів записувати цифри, які він називатиме. Але обидва хлопці заявили, що не вміють писати. Це ще більше роздратувало та образило Чіполлу. Відправивши хлопців на місця, розгніваний ілюзіоніст заявив, що це "кепські жарти — зводити перед інтернаціональною публікою наклепи на себе, які не тільки принижують нас самих, а й кидають тінь на наш уряд і на нашу країну. Якщо Торре ді Венере й справді найгірший закуток у нашій батьківщині, де збереглася темнота й примітивне невігластво, то я жалкую, що відвідав його, хоч, звичайно, і знав, що з багатьох поглядів йому далеко до Рима...". Якийсь юнак кинувся захищати рідне місто, вигукнувши, що вони, хоча й не вчені, є чеснішими, "ніж дехто в залі, що так хвалиться Римом, ніби сам його заснував". Чіполла вирішив провчити нахабу. Спустившись до залу і тримаючи в руці нагайку, він подивився в очі юнакові і почав говорити про те, що знає, як сильно у хлопця болить живіт, що йому хочеться скорчитися від болю, і тому радить йому скорчитися, щоб стало трохи легше. Юнак, розгублено всміхаючись, виконав те, що казав штукар.

Чіполла продовжив арифметичний номер. Один з глядачів писав у стовпчик на дошці двозначні, тризначні й чотиризначні цифри, які називали інші глядачі. Потім

штукар запропонував підрахувати суму. І після цього підняв аркуш паперу на дошці і показав свій напис, який він зробив раніше: там було написане те саме число. Пролунали бурхливі оплески. Поекспериментувавши ще деякий час із числами, Чіполла перейшов до трюків з картами. Публіка з цікавістю сприймала виставу і віддавала належне майстерності штукаря.

Під час виступу Чіполла пив багато коньяку і постійно палив; це нібито підтримувало його в належній формі. Після трюків з картами штукар перейшов до гри в "ясновидіння": він знаходив заховані речі, промовляв фрази, які глядачі задумували наперед. Він добре знав "свою публіку" і знав, як їй сподобатись.

Коли оголосили антракт, герой хотів піти з театру. Але діти вмовили його дочекатися кінця вечора. Почуття героя до кавальєре Чіполли "були вкрай суперечливі, але, якщо не помиляюся, такі нони були і в усіх глядачів, а проте ніхто не йшов додому. Може, ми піддалися чарам цього чоловіка, що таким дивним способом заробляв свій хліб, чарам, що виходили від нього навіть поза програмою, у перервах між номерами, і паралізували нашу рішучість? З таким же успіхом можна було сказати, що ми лишилися просто з цікавості". Врешті-решт герой дійшов висновку, що дочекатися кінця вистави їх примусив "той самий дивний, напружений, тривожно-принизливий, гнітючий настрій, що й усюди в Торре... у цій залі, наче у фокусі, зосередилась та напруженість, той дивний неспокій, що ним була ніби заряджена тутешня атмосфера, і чоловік, на якого ми очікували, здавався нам утіленням усього цього; і оскільки ми не покинули Торре, то не логічно було робити те саме в меншому масштабі — покидати виставу".

Вистава добігала кінця, і саме тепер усі мали змогу переконатися, що Чіполла — найсильніший гіпнотизер з усіх, яких доводилося бачити раніше. "Якщо він і напускав туману на публіку, видаючи себе за штукаря, то все це, певне, тільки для того, щоб обминути постанову поліції, яка суворо забороняла вправи з гіпнозом... Чіполла вже з перших своїх номерів практично майже не приховував справжньої суті свого мистецтва, а друге відділення програми було відверто присвячене тільки спеціальним вправам, демонстрації знеособлення людини й підкорення її чужій волі, хоч він і далі прикривався своїм красномовством ". Одного юнака Чіполла довів до каталептичного стану, а потім, поклавши тіло потилицею й ногами на спинки двох стільців, просто сів на нього. Літній дамі штукар нав'яв, що та подорожує Індією, і жінка жваво розповідала про свої неіснуючі пригоди. А високого кремезного чоловіка горбань запевнив, що той не може підняти руку — і чолов'яга марно боровся за втрачену свободу рухів, бо це був "той параліч волі, який відбирає свободу". Загіпнотизована, зачарована й оглушена пані Анджольєрі линула за штукарем, незважаючи на благання і вигуки свого чоловіка повернутися, і здавалося, що вона ладна піти за ним хоча б і на край світу. Саме після цієї перемоги авторитет його піднявся настільки, що він міг примусити публіку танцювати, так, танцювати в буквальному значенні цього слова. І незабаром на сцені, під ляск нагайки Чіполли, вже танцювало декілька чоловік.

Головною подією цієї вистави було падіння того самого юнака, що вже намагався

опиратися ілюзіоністу. Штукар примусив і його танцювати і виконувати свої накази. І усі спроби юнака опиратися впливу Чіполли виявилися марними. На цей час актор досяг вершини свого тріумфу. Викуривши чергову цигарку, він поманив до себе вказівним пальцем Маріо. Той піднявся на сцену з недовірливою усмішкою на товстих губах. Це був кремезний хлопець років двадцяти, "із низьким лобом і важкими повіками над туманно-сірими, з зеленим і жовтим полиском очима. Я добре знаю, які в нього очі, бо ми часто розмовляли з ним. Верхня частина обличчя з плескатим носом у ластовинні якомось відступала в тінь перед нижньою, з товстими губами, між якими, коли він розмовляв, видніли вологі зуби; ті віддуті губи й імлісті очі надавали його обличчю виразу наївної меланхолії, через що ми й симпатизували Маріо". "Він тримався поважно, не похмуро, але й не улесливо, усміхаючись хіба що до дітей, без робленої люб'язності, — швидше, він навіть не пробував бути люб'язним, бо не сподівався, що комусь сподобається".

Чіполла повернув Маріо обличчям до публіки і зміряв зневажливим, владним і веселим поглядом. Потім звернув увагу на те, що хлопець виглядає зажуреним, і виголосив, що Маріо журиться через кохання. При цьому Джованотто глузливо зареготав, і ображений Маріо вирішив утекти зі сцени. Та Чіполла встиг затримати його: "Почекай, і я тобі обіцяю диво. Обіцяю переконати тебе, що ти журишся надаремно". І штукар почав розповідати про вроду коханої дівчини Маріо, яку звати Сільвестра, про те, як у Маріо завмирає серце, коли він її бачить. Гіпнотизер переконував хлопця в тому, що кохана відповідає Маріо взаємністю і що зараз до нього звертається не Чіполла, а саме вона — Сільвестра. "Гидко було дивитися, як облудник чепурився, кокетливо поводив кривими плечима, пускав припухлі очі під лоба й щирив щербаті зуби в солодкій усмішці... Ох, та що сталося від цих облесливих слів із нашим Маріо? Важко мені розповідати про це, так само, як і тоді, важко було дивитися на те виявлення найпотаємніших його почуттів, на ту безнадійну, обманом ущасливлену пристрасть, виставлену напоказ публіці. Він стиснув руки й підніс їх до уст, плечі його ходили ходором — так важко, схвильовано він дихав. Видно, він не вірив своїм очим і вухам, забувши тільки про одне — що їм і справді не треба Оуло вірити". Він шепотів одне лише слово: "Сільвестра!". І тоді горбань наказав Маріо поцілувати себе.

Зачарований Маріо нахилився й поцілував його. "У залі запала мертва тиша. То була дивна, моторошна, напружена мить — мить блаженства Маріо. Ілюзія викликала в його серці почуття безмежного щастя; та коли та прикра, неприємна сценка досягла свого апогею, коли губи Маріо торкнулися облудно підставленого йому бридкого тіла, тишу порушив регіт Джованотто ліворуч від нас. А все ж таки в його реготі, брутальному й зловтішному, забринів, як мені здалося, і легкий жаль до обдуреного мрійника — відгомін того самого "poveretto", якому позаздрив чарівник і якого він хотів приточити до себе.

Та не встиг ще завмерти той сміх, як поцілований горбань ляснув нагайкою біля ніжки стільця, і Маріо, прокинувшись, відсахнувся від нього. Він стояв, втупившись очима в порожнечу, усім тілом подавшись назад і притискаючи то одну, то другу руку

до своїх споганених уст; раптом він... ударив себе по скронях, обернувся і кинувся східцями вниз під оплески глядачів. Чіполла, склавши руки на колінах, глузливо стиснув плечима. Уже внизу Маріо зненацька круто обернувся на бігу, скинув руку вгору, і крізь оплески й сміх прорвалося два коротких, оглушливих постріли".

У залі одразу стало дуже тихо. "Чіполла схопився зі стільця і простяг руки, наче хотів крикнути: "Стійте! Тихо! Усі геть від мене! Що це? " Та за мить уже важко осів на стільці, голова його впала на груди, а потім і сам він боком звалився додолу, та так і лишився лежати — нерухома, безладна купа одягу й кривих кісток.

Зчинилася неймовірна метушня. Дами трусилися й ховали обличчя на грудях у своїх супутників. Одні гукали, щоб хтось викликав лікаря й поліцію. Другі кинулися на сцену. Треті оточили Маріо, щоб відібрати в нього зброю, вихопити з опущеної руки маленький тупоносий механізм, що навіть не скидався на справжній пістолет, ледь помітний ствол якого доля спрямувала в ніким не передбачений, несподіваний бік.

Нарешті ми забрали дітей і повели до дверей, повз карабінерів, що поспішали до зали".

Жахливий, фатальний кінець! Але все-таки він приніс визволення!

Переклад з німецької — Є. Попович

Коментар

Новелу "Маріо і чарівник" було написано 1930 р. після одержання автором Нобелівської премії. У цей час у творчості Т. Манна велику роль відіграє політика. В його нарисах і промовах, які письменник вимовляв у ці роки по всій Європі, звучала різка критика політики нацистів і водночас була відчутною симпатія до соціалістів, коли вони вставали на захист волі і людського достоїнства.

У новелі "Маріо і чарівник" в особі "страхітливого" ілюзіоніста Чіполли для оповідача "фатально і, зрештою, по-людському дуже вимовно втілюється й загрозливо зосередився весь лиховісний дух" настроїв Торре ді Венере. Насправді ж ця новела — політична алегорія, в якій продажний гіпнотизер Чіполла уособлює собою таких вождів, як Адольф Гітлер і Беніто Муссоліні. Як і в інших творах письменника, у новелі йдеться про кризовий стан світу і людей ХХ століття, що втратили стійкість традиційних орієнтирів, вболівання за долю культури і європейської цивілізації, несумісність гідного людського існування з усіма формами диктату.